

DOI: <https://doi.org/10.26565/1684-8489-2023-1-05>

УДК 351: 304.2

Бало Сніжана Олександрівна,
аспірантка

навчально-наукового інституту "Інститут державного управління"
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна,
майдан Свободи, 4, м. Харків, 61022, Україна

e-mail: snezhanabalo@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-0229-6576>

Хмельницький Андрій Володимирович,
аспірант

навчально-наукового інституту "Інститут державного управління"
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна,
майдан Свободи, 4, м. Харків, 61022, Україна

e-mail: andrisinnerclouds@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-0269-0183>

ПРАВОВА РОЛЬ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В ІНСТИТУАЛІЗАЦІЇ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ

Анотація. У статті розглянуто правову роль цифрових систем у інституціоналізації публічного управління в умовах децентралізації із окресленням ролі штучного інтелекту в державно-управлінських процесах. Розглянуто фактори та чинники, що спричиняють обмежену ефективність використання штучного інтелекту у правових інститутах в умовах децентралізації та перерозподілу розпорядчо-виконавчих повноважень, а також у процесі розбудови нової якості взаємодії з громадянами та громадянським суспільством. Матеріал може стати підґрунтям для дослідження підвищення інтенсивності залучення інженерно-цифрової системи штучного інтелекту у правові інститути в різних аспектах публічного управління.

Ключові слова: *штучний інтелект, цифрові системи, цифровізація, інституалізація, правові засади, публічне управління, громадянське суспільство, платформи.*

Постановка проблеми. Суттєвий блок проблемних питань публічного управління в сучасних умовах пов'язаний з прогресовою динамікою інтенсивного цифрового переходу у правових громадсько-управлінських відносинах через сформування суспільного запиту на електронні державні послуги у громадян України - резидентів децентралізованих громад, а також впливом інституту цифрових послуг на формат реалізації концепту публічного управління в цілому. Теоретики права, цифрового переходу та публічного управління розмірковують над взаємозв'язками між правовими та соціальними змінами

Як цитувати: Бало С. О., Хмельницький А. В. Правова роль штучного інтелекту в інституалізації публічного управління. *Актуальні проблеми державного управління*. 2023. № 1 (62). С. 83–98. DOI: <https://doi.org/10.26565/1684-8489-2023-1-05>

In cites: Balo, S.O., Khmelnytskyi, A.V. (2023). Legal role of artificial intelligence in institutionalization of public governance. *Pressing Problems of Public Administration*, 1 (62), 83–98. DOI: <https://doi.org/10.26565/1684-8489-2023-1-05> [in Ukrainian].

в контексті поступового всеохоплюючого впровадження масових цифрових продуктів у парадигму публічних послуг, наголошуючи на міжгалузевій залежності між правом, цифровізацією та публічним управлінням у розбудові нових підходів для взаємодії модераторів управління з громадянським суспільством. З огляду на це, дослідження сучасних інституційних, з урахуванням поступової імплементації штучного інтелекту, перетворень у державі та суспільстві в умовах децентралізації та їхня правова репрезентація становлять виключний інтерес. Більш того, це є і перспективною формою правової взаємодії між всіма сторонами публічного менеджменту з потенційною мінімізацією ризиків виникнення конфлікту інтересів у сторін-учасників процесу, а також прозорим, швидким та надійним способом здійснення міжсуб'єктної взаємодії за допомоги та з урахуванням можливостей цифрових інтелектуальних систем, що отримують власну правову роль.

У підготовці цієї статті автори виходили з того, що штучний інтелект (ШІ) відіграє і буде відігравати все зростаючу роль в інституціоналізації державного управління, надаючи інформацію на основі даних і підтримку прийняття рішень. ШІ підвищує ефективність державних установ завдяки автоматизації, дозволяючи їм більш ефективно розподіляти ресурси. Він допомагає розробляти політику на основі фактичних даних шляхом аналізу величезних наборів даних для визначення тенденцій, оцінки суспільних потреб і прогнозування потенційних проблем. ШІ допомагає виявляти шахрайство та забезпечувати цілісність державних програм шляхом аналізу фінансових операцій та виявлення порушень. AI сприяє прозорості та підзвітності, забезпечуючи моніторинг діяльності державного сектору в режимі реального часу, наприклад виконання бюджету та прогрес проекту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науці публічного управління питання статусу правових інститутів розглядається часто у контексті неоінституціоналізму. Ще Дж. Марчем та Й. Ольсеном зазначено, що політичні інститути та держава є повноправними творцями політики, а люди, які обіймають посади у політичних інституціях, мають власні інтереси [16, с. 43–44]. Цифрова епоха значно розширила коло ключових суспільних гравців, що, за допомогою класичних та іноваційних засобів впливу, здатні на практиці реалізувати імплементацію власних інтересів під час взаємодії із модераторами публічного управління в особі інститутів-репрезентаторів влади та громадянським суспільством, з яким існує технічна можливість вести комунікацію напряму, оминаючи посередників у особі інститутів-репрезентаторів влади [6, с. 101]. Стримкий розвиток соціальних мереж, які, де-факто, є персоніфікованими каналами політичного впливу, заохочує суспільство до актуалізації власних інтересів і створює ефективний інструмент їхнього вираження у процесі діалогу з модераторами владних функцій, тобто зміщує акцент у діалозі між органами публічного управління та громадськістю з розпорядчо-виконавчої співпраці до синергії творення публічної політики. Механізм та повноваження реалізації власних інтересів розповсюджується на сукупну палітру учасників процесу, демонтуючи домінування однієї зі сторін.

Відомо, що теорія неоінституціоналізму є провідною для значної кількості фундаментальних доробків світових науковців зі сфери економіки, соціології, права та публічного управління. З точки зору прикладної специфіки та особливостей модернізації суспільних відносин в Україні, на думку авторів, головною особливою рисою дослідження є доцільність предметної уваги

до доробків вітчизняних вчених. Дослідження неінституціонального підходу в публічному управлінні здійснювали такі українські науковці, як І. Дунаєв, М. Кармазіна, Т. Ковальова, А. Колодій, В. Корженко, А. Михненко, Н. Мельтюхова, В. Моравський, Є. Перегуда, О. Петроє, В. Ребало та ін. Дослідники, відповідно до власних наукових підходів і раціональних систем, дефрагментують інституалізацію різною кількістю її ключових кроків та варіантивними напрямками її здійснення. В. Моравський виокремлює, наприклад, дві фази інституціоналізації з кількома етапами: формально-політичним та соціально-культурним, де обидві фази взаємодоповнюють одна одну, створюючи міцний системний каркас для перспективних форм та потенційних напрямів розвитку суспільних інститутів, таких як, наприклад, цифровізація взаємодії між суб'єктами публічного управління та трансформаційний перехід до надання інженерно-комп'ютерним системам із використанням штучного інтелекту окремої правової ролі одного з гравців у публічному управлінні.

Наприклад, Ольга Петроє виокремлює шість компонентів поетапної структури інституціоналізації одним з яких є створення системи статусів і ролей, які охоплюють усіх без винятку членів інституту [9]. Оскільки наразі остаточно не визначений правовий статус цифрових систем (чи є вони фізичними або юридичними особами, або мають умовний окремий тимчасовий статус, правова фіксація якого є відтермінованою у часі через сукупність обставин, що пов'язана із правовою традиційністю державоутворюючих підвалів сучасних суспільств), комп'ютеризовані комплекси, включаючи штучний інтелект та його похідні, залучені у перманентну практику публічного управління та взаємодії у якості умовно асоційованого учасника процесу з обмеженою здатністю реальним виміром забезпечити реалізацію своїх власних інтересів, хоча така можливість є апріорі складовим чинником мотивації до участі у правових інститутах публічної політики.

О. Барабаш виділяє три провідні риси правової інституціоналізації: (а) утворення публічно-правового інституту на основі соціальних зв'язків та відносин конкретних індивідів, соціальних зв'язків та відносин груп та інших спільнот із розгалуженою системою внутрішніх цінностей, норм та ідеалів, а також варіацію алгоритмів публічних дій у межах допустимої соціальної поведінки; (б) наявність соціальної потреби у створенні відповідного публічно-правового інституту; (в) згода на добровільну адаптацію індивідів та колективів індивідів до стандартизованих вимог соціальних інституцій [1, с. 5–6].

Для авторів наразі постає питання наукового пошуку: як формується сучасна державна політика України щодо встановлення правової ролі штучного інтелекту у публічному управлінні в умовах децентралізації і чи можливе конструювання концепту правової ролі штучного інтелекту із залученням неінституціонального підходу? Оскільки правові інститути або створюються за рішенням модераторів владних функцій, або відтворюються в практиці суспільних відносин у вигляді динамічних рольових моделей публічної поведінки, і лише потім утворюють такими рольовими моделями фіксований кодекс узагальнених правил, варто зазначити, що й у першому, й у другому випадках інституціоналізація не може вважатися завершеною через проходження новосформованими інститутами перевірки часом, за якої публічна практика може суттєво трансформувати закріплені раніше моделі поведінки та змінити структуру та організацію такого інституту під скореговані та модифіковані вимоги учасників публічного управління.

Виюкремення окремих частин загальної проблеми. Концепт інституціоналізму тлумачить явище інституціоналізації з позиції процесу формування правового інституту, зміст якого лімітується репрезентацією активних соціальних норм. Хід творення інституцій надається без системного урахування внутрішньогалузевої природи самої інституції та не враховує залежності від суті та структури управлінської діяльності такої інституції, хоча саме дійові особливості структури надають нормам права їх довершеного вигляду у формі правових інститутів.

Якщо врахувати той факт, що провідну якісну діяльність деяких сучасних інститутів можуть демонструвати агенти без узгодженого юридичного статусу (цифрові управлінські системи, штучний інтелект, програмні продукти на базі технології штучного інтелекту), виникає необхідність аналізу ходу творення таких інститутів в умовах нерегульованої або регульованої частково діяльності окремих суб'єктів інститутотворення, оскільки інституційна невідзначеність, за відсутності рамкових меж ідентифікації суб'єктів та окремих процесів в системі публічного управління, може перейти у фазу обмеження прав та свобод одного або багатьох учасників управлінського процесу, що вплине й на легитимність такої управлінської практики, й на якісні показники управлінської роботи. Існує думка, що теорія та передпрактика модернізації систем управління мають обидві спиратися на наступний організований блок вимог: перше: аналіз публічного управління в контексті динамічного розвитку держави в цілому, друге: соціополітичні цілі, за підтримки публічного управління, мають забезпечуватися передумовами реального впровадження позитивних тенденцій розвитку соціуму [7].

Як відомо, розвиток громадянського суспільства західного зразка передбачає творення суспільної модернізації шляхом наявності громадянського консенсусу щодо об'єкту змін. Це означає, що інститути публічного управління є у певній мірі обмеженими у застосуванні управлінсько-вольових та вузько-експертних підходів під час реалізації змін (у тому числі, інституційних) за обмеженої згоди або схвалення запропонованих перетворень бодай організованою активною громадською меншістю та лідерами громадської думки. І у цьому сенсі слід зазначити, що сучасне публічне управління реалізовує свою інституційну діяльність в умовах постійної необхідності орієнтуватися у своїй формальній діяльності на дві, як ми особисто вважаємо, умовні суспільні групи: «групу А» у складі представників «доцифрового покоління» та «групу Б» у складі представників «цифрового покоління». Головні розбіжності між цими групами є:

- суттєва різниця у рівні володіння (неволодіння) теоретичними та практичними навичками користування цифровими технологіями;
- природність потреби у застосуванні (чи незастосуванні) цифрових інструментів;
- наявність (відсутність) цифрового мислення та здатність до самонавчання за допомогою цифрових інструментів;
- тривалість цифрової доби (кількість годин щоденного використання цифрових інструментів з професійною, розважальною тощо метою);
- довіра до цифрових інструментів в цілому;
- наявність (чи відсутність) вольової згоди делегувати певні повноваження та завдання технічним інструментам з цифровою основою, у тому числі у галузі виконання функцій правових інститутів публічного управління на рівні об'єднаних громад та на рівні національному [1, с. 47–48].

Оскільки сучасні політико-управлінські системи, що діють за принципом рівності та справедливості, не передбачають окремих інститутів рівнозначного змісту та функції для представників різних технологічних поколінь, бо правова система наділяє всіх громадян рівнозначним правовим статусом, існує обґрунтована необхідність керуватися у діяльності публічних інститутів управління реальністю перебування суспільства на зламі цифрового переходу, що обумовлює певні ризики, але й додаткові можливості, хоча правовий формат такої взаємодії де-факто не кодифіковано в установчих документах органів публічного управління та адміністрування та характер й політику їхніх дій за таких умов не визначено жодним легальним чином. Слід визнати, що сьогодні форма публічно-управлінської практики перебуває у стадії правової невизначеності щодо окреслених формальних меж ідентифікації цифрового та доцифрового підсоціумів у загальному соціумі та не пропонує різноманітності управлінських алгоритмів у контексті взаємодії із та між обома підсоціумами [18, с. 88–89].

Метою статті є визначення правової ролі штучного інтелекту та організованих комп'ютерних систем в державноуправлінських процесах і публічному управлінні, виявлення чинників, які сприяють або перешкоджають ефективності залучення цифрових систем до правових інститутів та взаємовідносин в Україні із визначенням їхнього окремого правового статусу.

Застосована методологія і методи. У статті переважно використано неінституціональний підхід до вивчення питання правової інституціоналізації в різних сферах публічного управління. Серед усього багатого надбання світових вчених-неінституціоналістів, доробки Дж. Марча та Дж. Олсена [16] нами взято за основу. Як відомо, ключовою ідеєю неінституціоналізму є тлумачення організаційних структур, що є глибоко вбудованими в суспільне та політичне середовище, а організаційні практики є або відзеркаленням, або відповіддю на розпорядок цього середовища.

На відміну від інституціоналізму, який не розглядає зворотний вплив політичних акторів на відповідні інститути, у неінституціоналізмі політичні інститути аналізуються в динаміці. А нормою існування соціальних інституцій стає не їх стабільність, а можливість змін як реакції на динамізм економічних, політичних і соціальних процесів. Неінституціональна парадигма також є результативною для аналізу демократизації політичної системи в умовах сучасних українських реалій, які характеризуються «конфліктністю та нестабільністю, суперечливим поєднанням частоти інституційних реформ та відсутністю докорінних інституційних змін» [6, с. 103–104]. Таким чином, особливої актуальності неінституціональний підхід набуває в трансформаційних суспільствах (у тому числі суспільствах цифрового переходу), коли демонтуються старі підходи до соціо-економічних відносин разом із мережею їхнього існування й відтворюються нові.

Неінституціоналізм тісно пов'язаний з вивченням трансформаційних процесів у політичних системах у бік демократії, коли «юридично-формалізоване бачення природи політичних інститутів не задовольняло вимоги повноти дослідження реальних феноменів політичної дійсності» [2, с. 15]. Учасниками політичного процесу в неінституціоналізмі виступають індивіди і групи із власними інтересами в межах інститутів, а держава постає як конгломерат індивідів і їх груп, які також мають власні інтереси [11, с. 91].

Виклад основного матеріалу. У класичній «веберівській школі» економічної соціології, адепти якої тлумачать соціальний світ як досить раціоналізований, проблема концептуального наповнення право-інституційних трансформацій вирішувалася у форматі достатньо простої відкритої схеми: поява нових цінностей, нової ідейної палітри та нових образів світу, змодельованих ініціаторами-новаторами, після того, як ці ідеї набудуть достатнього розповсюдження та набудуть легітимності в суспільній свідомості, спричиняє якісні зрушення й в інституціях. Вони відбуваються у двох взаємопов'язаних напрямках:

1) перший: оновлення системи цілей, для досягнення яких призначена інституція та інституційно-правова система суспільства в цілому;

2) другий: зміни у принципах діяльності інституції, ціннісних засадах, на яких створена ця інституція і які визначають її поведінкові алгоритми, коли вона досягла поставлених цілей. В обох напрямках вихідною точкою інституційних трансформацій є зміни у системі цінностей, на які орієнтується соціум та запит на переформування рольового балансу (та створення нових ролей) серед учасників публічного процесу [3].

Керуючись цим знанням, у випадку із цифровими системами, що створювалися у контексті індустріального суспільства, як допоміжний фактор підвищення результативності праці без самостійної правової ролі, бачимо, що з переходом індустріальних суспільств у фазу постіндустріального розвитку, значною мірою модифікувався соціальний запит на організацію та процесування робочих стосунків із тяжінням до віддалених (онлайн) форм працевлаштування. Головними аргументами є суттєве зниження прямих та непрямих витрат свідомою людиною на забезпечення недистанційного способу виконання взаємодій з навколишнім середовищем (оточенням). У контексті суспільних інтересів, перехід від недистанційної до дистанційної зайнятості виконує організуючу роль заощадження енергоносіїв та знижує потребу в інвестиціях у транспорт. Роботодавці отримують зиск від зростання продуктивності праці у дистанційному (там де це можливо і доречно) режимі роботи робітників за рахунок зниження в робочій силі надбаного системного стресу під час маятникового переміщення та скороченню часу невикористаних пауз, що притаманні особливостям робочих стосунків недистанційного сектору.

Оскільки недистанційний спосіб працевлаштування у постіндустріальному суспільстві має на увазі у переважній мірі залучення цифрових систем, постає питання, чи є продукт, створений за допомогою таких систем правовою власністю сторони, що використала цифрові системи (у тому числі, штучний інтелект) власністю цієї сторони, чи це є спільна власність цієї сторони та нової запроєктованої сторони в особі цифрової системи, чи це є спільна власність розробників цифрової системи та виконавця роботи повністю або частково, чи це є виключно власністю цифрової системи, адже кінцевий продукт створений на інструментарії цієї цифрової системи [10, с. 79–82].

Якщо взяти останню категорію за основу, постає питання, яку правову роль у новій системі стосунків займають організовані цифрові системи і чи мають вони отримати незалежну правову та соціальні ролі у модерному суспільстві, яке орієнтується на комерційну трудову діяльність у режимі забезпечення такої діяльності шляхом отримання авторського права на результати такої діяльності. Порушення авторських прав призводить до неоправданих економічних та репутаційних санкцій і, якщо формат розповсюдження

авторського права на проміжний або кінцевий продукт, вироблений індивідом у співпраці з корпорацією визначається прямими правовими угодами між обома сторонами співпраці, то взаємодія із цифровими системами та індивідом не є регламентованою і викликає можливість неякісного тлумачення характеру такої співпраці та порядку застосування поняття та механізму авторського права на таку співпрацю.

Більш того, наявний у суспільстві запит на повагу до авторського права має всі ознаки дуалізму, оскільки переважно тлумачиться як процес взаємодії індивіда із індивідом, індивіда з групою та групи з групою та демонструє низьку толерантність до розповсюдження принципу авторського права під час взаємодії індивідів чи групи індивідів з цифровими програмними продуктами та організованими цифровими системами [12, с. 102–103]. Суспільству наразі важко уявити ситуацію набуття цифровими системами окремого правового статусу та їхньої співпраці на рівних з усіма акторами суспільного процесу та публічного управління.

Передумови для набуття окремого статусу цифровими системами є: галопуюче зростання обсягів цифро-дистанційної роботи та повний перехід окремих галузей економіки на цифрову основу демонструють підвищення статусу організованих цифрових систем у забезпеченні сталості економічного розвитку постіндустріальних суспільств, що, відповідно, може спричинити перерозподіл рольових функцій та глибинність взаємодії. Суттєвою перешкодою для надання окремої правової ролі організованим цифровим системам наразі є неокреслена суб'єктність таких систем, тобто відсутність консенсусу щодо інтелектуальних прав на самі системи та продукти, що створені за допомогою цих систем, а також неоднозначне тлумачення терміну “відкритий доступ”, де інформаційний потік певного рівня та місткості вважається суспільним надбанням, тобто виводить фундаментальні основи такого потоку за межі реалізації права на авторське право або, за замовчуванням, робить носієм такого права все цифрове людство, у тому числі органи публічного управління та правові інститути держави [5, с. 56–57].

Ще одним чинником протидії наданню цифровим системам окремої правової ролі виступає певний внутрішній конфлікт в інституціях, які перебувають у процесі оновлення [17, с. 61–62]. Стереотипізоване тлумачення штучного інтелекту, як альтернативи людині, перешкоджає швидкому переходу до синергії людини та цифрових систем задля забезпечення реалізації суспільних інтересів в межах конструкції публічного управління, чим заморожує якість такого управління на попередніх рівнях, адже принципових змін у підходах до виконання функцій публічного управління за таких обставин не відбувається. Визначним чинником такого стану речей є міжпоколінських адміністративний дисонанс, коли люди із приналежністю до доцифрового покоління із відповідним нецифровим досвідом очолюють адміністрування персоналу цифрового покоління, що орієнтується, під час виконання своїх функцій, на використання продуктів цифрової ери, бо це є єдина реальність за якою розпочалося їхнє професійне життя, на відміну від їхніх керівників.

Це посилює внутрішній конфлікт та обмежує сучасний інструментарій, адже орієнтація на нові підходи може тлумачитись як непокора впровадженням колись правилам та прийомам організації роботи органів публічного управління [17, с. 88–89]. Ситуація із трактуванням цінності застосування цифрових систем як основних чинників модернізації публічних інституцій

ускладнюється додатковим питанням, яке має відкритий характер: чи є модерне технологічність дійсно універсальною, здатними до відтворення у всіх публічних системах, чи мають вони, як вважав С. Хантінгтон, розглядатися лише як специфічний продукт ліберальної цивілізації, а тому є малопридатними для відтворення в перехідних суспільствах? [13].

У концепції формальної інституціоналізації під правовою інституціоналізацією розуміють становлення нових правових інститутів, формалізацію тих чи інших суспільних відносин і соціальних зв'язків. Однак розкриття сутності правової інституціоналізації з формального боку – далеко не єдиний підхід, пов'язаний зі сприйняттям інституціоналізації як правотворчого явища. На противагу концепції формалізації висуваються ідеї про визначальну роль в інституціональному процесі змістовного компонента, чим у нашому випадку є цифрові системи, що технічно існують та широко застосовуються на всіх рівнях суспільного життя [21, с. 204–205]. Відповідно до цієї теорії, створення правових інститутів не залежить від їхнього формального визнання з боку законотворців. Це фактично означає, що такі правові інституції формуються та розвиваються паралельно з нормативними правовими актами, проте виключно форма права не сприймається як показник існування того чи іншого інституту [12, с. 149–150].

Як відомо, основою інституціоналізації виступають самі правовідносини, що об'єднуються у певні види за системною ознакою. У нашому випадку, це є об'єктивна реальність необхідності опори на цифрові системи у реалізації публічного управління, адже за швидкістю обробки та передачі даних, а також алгоритмування та прогнозування такі системи не мають якісних конкурентів. Тобто, враховуючи зростаючу залежність людини від організованих цифрових систем із відсутністю відчутної зворотньої залежності, цифрові системи де-факто стоять на порозі набуття окремої правової ролі і питання праворегулювання цієї реальності незабаром постануть перед суспільством й правоорганізаторами держав.

У сучасних державах право виконує щонайменше три центральні функції у публічному управлінні:

- 1) через закон і правові інститути держава прагне впорядкувати поведінку індивідів та організацій;
- 2) закон визначає структуру інституційного поняття влади шляхом упорядкування влади, тобто визначення й розподілу влади серед суб'єктів публічного управління та громадянами;
- 3) закон також визначає процесуальні інструменти та механізми оскаржень дій влади, відновлення порушених прав, вирішення спорів мирним шляхом, зміну правил тощо [12, с. 311–313].

Це додатково доводить доцільність надання правового статусу цифровим системам, але відкриває широку дискусію щодо форми та характеру представництва цифрової системи під час здійснення правових дій між суб'єктами правовідносин, у тому числі у контексті захисту прав власності на проміжні та фінальні продукти, створені за допомоги інтелектуальних цифрових систем. Ця ділема постає і перед національним, і перед міжнародним правом через масштаби використання продуктів організованих комп'ютерних систем у всьому світі, а також через взаємозалежність та взаємоперетин між національними суб'єктами під час колаборації, в основі якої лежить використання комп'ютерних мереж та цифрових продуктів. Виникає занепокоєння, що

різнотлумачення правової ролі штучного інтелекту та інших цифрових систем у національних законодавствах можуть спричинити занепад міжнародної співпраці у цифровій галузі через невизначеність статусу такої співпраці, тож розробка міжнародного законодавства з цього питання відчувається нагальною потребою та раціональною світовою необхідністю з точки зору демократіє-центричного розвитку людства. На жаль, зберігається загроза такому розвитку подій у цифровому співробітництві через високий потенціал самовідчуження від встановлення міжнародно-адаптованих правових критеріїв щодо цифрових систем з боку технологічних країн з обмеженою демократією, таких як Китай.

Якщо звернути увагу на доробки Френсіса Фукуями, то під час аналізу можливостей й шляхів реконструкції інституційної системи громад, що перебувають у стані суспільної модернізації, він звертає увагу на доцільність врахування наявної ментальності таких суспільств, а також соціокультурні особливості суспільства з точки зору можливості або неможливості симетричного поєднання нових інституцій та консервативного немодерного соціуму задля співпраці у нових умовах, що цілком прийнятно лягає у базис дискусії щодо ініціювання заснування потенційно окремої правової ролі цифрових систем з урахуванням готовності до цього суспільства й його інституцій [11, с. 137–139]. Феномен асиметричної взаємодії (модернізаційний тиск) в умовах домінуючого консерватизму може стати, на думку Фукуями, реальним фактором гальмування та навіть скасування модернізаційних перетворень за обмежених вольових зусиль ініціаторів перетворень та новостворених правових інституцій, що здійснюють захист таких перетворень або формуються з метою їхнього захисту [Там само, с. 145–146].

Відтак, низька готовність саме суспільної думки сприяти цифровізації публічного управління на рівні громад із застосуванням трикутника співпраці «модератори публічного управління – сучасні цифрові системи із окремим правовим статусом – громада» на користь 20сталої класичної прямої «модератори публічного управління – громада» суттєво знижує прозорість та організовану якість такої взаємодії, нівелює значні доведені здобутки цифрових систем у комерційному та державному менеджменті та посилюють дієву апатію серед організованої меншості, що володіє інтелектуальним та ідеє-іноваційним ресурсом щодо здійснення модернізації правових інститутів публічного управління із залученням до них нових соціальних акторів, як у нашому випадку, комп'ютеризованих систем управління, у тому числі заснованих на фундаментах технологій штучного інтелекту.

Якщо окрема юридична роль цифрових систем у публічному управлінні виглядає виключно як наділення цифрової системи правом на непрямий та радше іміджевий зиск з продукту, що був створений за її участі, ситуація, наприклад, у банківському секторі може суттєво відрізнятись. Штучний інтелект, що бере участь у модерації діяльності, пов'язаної з фінансовими операціями, стає певною мірою посередником між обома клієнтськими сторонами операції і, теоретично, міг би розраховувати на економічний зиск через участь у таких операціях. Це питання може бути розглянуто додатково у наступних дослідженнях, де, окрім правової ролі штучного інтелекту у банківському процесі, буде розглянуто потенційні механізми накопичення фінансового зиску цифрових систем від банківських операцій та потенційну можливість, у разі

створення відповідного міжнародного законодавства та ратифікацією його більшістю держав світу, використання такого прибутку на світові проекти в області подолання голоду та неграмотності, протидії сімейному насилью та гендерній нерівності тощо.

У сучасну майже «цифрову» епоху і епоху інформаційних платформ [14] такий спосіб дій дозволить пришвидчити розв'язання вище вказаних проблем та підвищить якість відповідних проектів, адже, враховуючи планетарну динаміку зростання цифрового сектору та залучення цифрових систем до економічної діяльності людства, забезпечить генерацію суттєвих статків та зконструює системний характер їхнього надбання, де буде максимально виключений політичний чинник з фінансовим байкотуванням проектів від ООН та ЮНІСЕФ або маніпуляція такою співпрацею в інтересах деяких національних держав. На перше місце зможе вийти цифрова грамотність населення відповідних територій та їх здатність високоефективно співпрацювати зі штучним інтелектом та іншими цифровими системами, що не обмежується наявними в країні класичними ресурсами для торгівлі та забезпечує високу вірогідність рівного доступу до цифрового економічного світу всіх зацікавлених сторін [18, с. 189–190].

Повертаючись до головної теми, автори хочуть зазначити, що раціоналізм та прагматизм є одними з найвпливовіших на будь-який соціальний організм рис. Зрештою, і сама наука про публічне управління є реакцією креативного класу на потребу раціоналізувати суспільство з метою нарощення його ефективності. Проте, як зауважує С. Макеєв, аналізуючи класичні підходи до трактування соціальних інституцій, в кінці ХХ ст. «...дещо істотно змінилося: і світ, і способи його відчуття, розуміння і пояснення. Що стосується світу, то його конститутивними рисами визнається невизначеність, амбітно зростаюча індивідуалізація приватного життя» [8, с. 69–70]. У підходах до проблеми домінуючої динаміки публічних інституцій це знаходить свій вияв у необхідності визнання реальної можливості віддання переваги, через суб'єктивні чинники, недостатньо раціональним з точки зору суспільства, конфігурації задоволення соціо-значимих потреб (можна розглянути як приклад «ефект QWERTY», вивчений та описаний Д. Нортон), по-друге, умисне провокування соціуму до інституалізації таких практик, що дозволяють певним правовим публічним суб'єктам отримувати невинуваті переваги на шкоду загальним потребам суспільства. Тобто можна простежити існування ситуації, за якої у соціальному просторі наявні інституційні утворення, які в принципі не здатні виконувати свої функції щодо суспільства в цілому, оскільки припускають (або не-свідомо створюють) можливість надання небажаних, з точки зору суспільства, переваг лобістам суспільних нібито-реформ.

У сучасній історії публічного управління вже є відомий кейс зі створенням та впровадженням у публічне управління технології адміністрування основними даними (masterdata management) та «електронного обміну даними» (EDI) під проводом британського кібернетика Б. Стаффорда. Хоча він і орієнтувався не на визначення правової ролі комп'ютеризованої системи управління, а розглядав її виключно з позицій виконання операцій аналітично-допоміжного характеру, але створена система значно переросла й вийшла за первинні проектні кордони, ставши відносно самостійним інженерним комплексом генерації рішень, що потребували зі сторони людини виключно підтвердження та впровадження в реальну практику.

Для розгортання комп'ютерної системи управління, через значний брак матеріальних ресурсів у держави-замовника, було залучено лише один комп'ютерний комплекс IBM System/360, потужність якого, на жаль, не задовольняла запроєктованій розробником вимозі мати технологічну можливість здійснювати аналітично-управлінські операції в режимі реального часу, що комплекс виконував із затримкою на одну добу. Задля корекції ситуації із обробкою даних у бік прискорення, розробником було залучено комп'ютерний комплекс Burroughs 3500 меншої потужності у порівнянні з IBM System/360, однак його технічні параметри цілком відповідали ролі сховища даних, яка була йому відведена, наділивши роллю центрального процесора інженерно-комп'ютерний комплекс IBM System/360. Важливим елементом системи, що мав відповідати за обмін інформацією між центральним вузлом та інституціями-учасниками проекту (переважно об'єкти промисловості та публічні органи управління промисловістю), стали термінали початкового вводу даних (док-станції), тобто інформаційно-вхідна група обладнання, що надавала загальній системі інформацію для аналізу та генерування рішень.

Оскільки цифро-волоконні системи на той момент залишалися теоретичним концептом, за провідний канал організації зв'язку було взято розвинену у країні-замовниці телексну мережу, що активно використовувалася у комерції та у публічному управлінні. Центром мережі стали два головні диспетчерські центри у столиці країни, що дублювали та підтримували стабільність системи, збираючи статистичну та іншу інформацію, тобто виконували подвійну роль накопичувача даних та генераторів перспективних рішень. Інформація, що надавалася системі зі стартових док-станцій, являла собою сукупність даних по ефективності роботи провідних галузей економіки, стану логістичних ланцюгів, запасах сировини та динаміці видобутки, перспективній потребі в енергоносіях тощо.

Саме через запроєктовану властивість залучення людини у фінальну та контрольну стадії ухвалення згенерованих рішень, система отримала назву Сайберсин (Cybersyn), кодуючи визначний потенціал необхідної синергії людства з технічними можливостями кібернетики, а підсистема з мережею телексів отримала визначення Сайбернет та відбулася фактичним прообразом сучасного інтернету, але без наявності у мережі комп'ютерів. Система Сайберсин (Cybersyn) складалася, окрім Сайбернету, також з Сайберстрайд, комплекту програм для економічних розрахунків та перспективного планування, СНЕСО, економічного симулятора та Orsroom, операційної кімнати. П'ятий компонент системи, Сайберфолк, комплекс алгедронічного зворотнього зв'язку з населенням, перебував на етапі емпіричної розробки [20, с. 252–254]. Фактично, Сайберсин планувався урядом допоміжною конструкцією без самостійної ролі, тобто найраціональніші пропозиції автоматизованої об'єднаної системи управління могли бути відхилені людиною без надання пояснень чи зустрічних пропозицій, що визначало виключно залежний статус інженерної комп'ютерної системи, але, виходячи з політичного забарвлення уряду країни-замовника, подібний стан речей не є дивним.

Розглядаючи Сайберсин у якості першої спроби забезпечувати публічне управління у національному масштабі за допомогою автоматизованих комп'ютерних систем, виглядає доцільним окреслити параметри потенційних недоліків, що можуть виникнути у процесі такої співпраці із урахуванням соціокультурних та інших особливостей згаданої співпраці.

По-перше, відсутність реальних важелів контролю над процесом обробки інформації та генерацією рішень автоматизованою системою через здатність система проводити розрахунки зі швидкістю, що виходить за рамки людського потенціалу. Це, у свою чергу, викликає відчуття нездорової конкуренції з боку людського ресурсу команди, що є задієюю у публічному управлінні, і здатне нівелювати ефективність використання автоматизованих систем через штучні перепони.

По-друге, явище синергії людини і машини знаходиться навіть у теорії на досить раньому щаблі свого розвитку через доволі низьку залученість автоматизованих систем до галузі освіти, через яку проходить все людство. Людей просто не знайомлять з машиною на такому поглибленому рівні, коли розпочинається усвідомлена стабільна співпраця між двома сторонами. По-третє, оскільки автоматизована система діє виключно за алгоритмом ефективності та наразі технічно позбавлена емпатії, співпраця між двома сторонами може лишатися некомфортною через відсутність спільних підходів до вирішення питань, а також потреба людини у рефлексії та відсутність такої потреби в машини можуть потенційно служити потужним фактором відторгнення такої співробітництва [19, с. 249–250].

Оскільки рівень цифрової та комп'ютерної грамотності у світі залишається відносно невисоким, основну увагу для підготовки людства до ефективної співпраці з автоматизованими системами управління та цифровими системами, на думку авторів статті, слід розпочинати із ретельнішого залучення таких систем в освітню систему на всіх рівнях. Це дозволить з часом отримати позитивні результати подолання прірви між суспільства доцифрової та цифрової ери, надавши їм мирний раціональний ефективний базис для міжнародної співпраці – цифрове нейтивство. Тобто природність потреби та навичок інтегрувати цифрові системи до свого щоденного життя на персональному та суспільному рівнях, у тому числі під час реалізації суспільними інститутами функцій публічного управління із повагою до суб'єктності до цифрових автоматизованих систем та виокремлення для них автономної позиції у соціумі.

Повертаючись до доробку С. Макеєва, де він вказував на суттєве посилення тенденцій прагнення до індивідуалізації приватного життя, автори вважають, що подібні тенденції набирають обертів й у публічному управлінні, де поняття колективної відповідальності системи в цілому модифікується у прагнення до визначення інституалізованих меж відповідальності для кожної конкретної інституції та розробки кодифікованих критеріїв успішності та не-успішності діяльності інституцій задля забезпечення прозорого аудиту таких інституцій, а також надання певної автономії інституціям публічного управління у розбудові свого медійного (наприклад) образу та публічного обличчя, орієнтуючись на прагматичні умови, в межах яких діє інституція та відповідно до характеру її взаємовідносин з іншими акторами публічного управління, уникаючи при цьому надмірної стандартизації підходів та заходів у взаємостосунках, а також вихід у цих питаннях з-поза меж виключно директив материнських інститутів, тобто прагнення до реформування міжєрархічних стосунків у самій системі з метою створення умов для підвищення ефективності співпраці суб'єктів публічного управління між собою та із суспільством, що, в решті решт, виступає замовником публічного управління та його кінцевим бенефіціаром [8, с. 72–73].

Інтеграція у цифрову епоху світових суспільств відбувається із різноманітним темпом, бо залежить від складної палітри факторів та підстав [4]. Схожі процеси можна спостерігати й у правових традиціях та практиках народів і націй, що, навіть враховуючи домінування певних юридичних концепцій, як то, наприклад, британське право тощо, розвиваються виключно із врахуванням традицій та соціальних стандартів ставлення до тих чи інших явищ та поведінкових конструкцій. Оскільки цифрові системи не є виключення з десятків тенденцій і законів політичної і економічної соціології, то вони також мають пройти певний шлях задля часткового та повного визнання права на власну автономію та зиск від продуктів, що було створено за їхньою допомогою так само, як це відбувалося із людством на етапі переходу від родо-племінного строю до феодалізму та від феодалізму до капіталізму, тобто на етапах епохальних трансформацій, що значним обсягом змінювали картину соціуму та світу.

Цифрові інтелектуальні системи за автономної ролі у співпраці з людством започаткують нову якість реалізації публічного управління з високим рівнем прозорості та максимально ефективним залученням у процес інтелектуальних та інших ресурсів суспільств [15, с. 53–54].

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. Неоінституціональна парадигма аналізу формування правових інститутів в умовах суспільної трансформацій та цифрового переходу є продуктивною в перехідних суспільствах, коли зароджуються принципово нові форми міжсуспільної співпраці та модерний формат інститутів такої співпраці. Оскільки важливим компонентом об'єкта дослідження в неоінституціоналізмі є соціокультурні цінності суспільства й символи, то цей підхід дозволяє зосередитися на вивченні не лише діяльності органів публічного управління з урахуванням залучення до нього нових акторів, наприклад, цифрових систем або інженерного комплексу на основі технології штучного інтелекту, а й усіх соціальних інституцій та позасуспільних тенденцій, які обумовлюють поведінку індивідів як суб'єктів управлінських відносин.

Українським вченим рекомендується активно досліджувати можливості та виклики, пов'язані з впровадженням штучного інтелекту в публічному управлінні. Перш за все, важливо дослідити правовий фреймворк, що регулює використання штучного інтелекту в державних структурах та інституціях. Потрібно активно співпрацювати з правозахисними організаціями та іншими зацікавленими сторонами для забезпечення дотримання прозорих та етичних стандартів у використанні AI в управлінні. Крім того, науковцям слід надавати рекомендації щодо створення механізмів моніторингу та аудиту впровадження штучного інтелекту для забезпечення його ефективності та відповідності законодавству. Такий підхід сприятиме успішній інституалізації публічного управління з використанням AI та сприяє розвитку сучасної та ефективної системи державного управління в Україні.

Подальше дослідження також спиратиметься на провідну роль соціології у вивченні процесів у суспільствах, що значною мірою допоможе побудувати сталий план дій щодо формування потреби в людства у наданні цифровим системам окремої правової ролі у суспільстві в цілому та у публічному управлінні зокрема.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Барабаш О. О. Природа інституціоналізації прав людини: загальнотеоретичний аналіз. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 4. С. 3–10.
2. Великий тлумачний словник української мови / упор. Т. В. Ковальова. Харків : Фоліо, 2005. 757 с.
3. Гапоненко В. Неоінституціоналізм як метод дослідження демократизації політичної системи України. *European political and law discourse*. 2019. № 4. С. 38–43.
4. Дунаєв І. В., Коваленко М. М. Нові траєкторії регулювання інформаційних платформ і платформної економіки заради суспільного блага. *Актуальні проблеми державного управління*. 2022. № 2 (61). С. 6–24. DOI: <https://doi.org/10.26565/1684-8489-2022-2-01>
5. Кармазіна М., Шурбована О. “Інститут” та “інституція”: проблема розрізнення понять. *Політичний менеджмент*. 2006. № 4. С. 10–19.
6. Ковальова Т. В. Теоретико-методологічні засади державної мовної політики України в умовах суспільних трансформацій : дис. д-ра наук з держ. упр. : 25.00.01. Харків : ХарPI НАДУ. 2020. 528 с.
7. Корженко В. В., Мельтюхова Н. В. Теоретико-методологічні засади реформування державного управління в трансформаційному суспільстві. *Теорія та практика державного управління*. 2013. Вип. 2 (41). С. 20–27.
8. Перегуда Є. В. Політичні ідеї представників неоінституціоналізму. *Політична думка ХХ – початку ХХІ століть: методологічний і доктринальний підходи* : підруч. : у 2-х т. Львів : Новий Світ-2000, 2016. Т. 1. Методологічний підхід. С. 14–36.
9. Петроє О. Інституціональний підхід як методологічна основа дослідження та аналізу соціальних систем у державному управлінні. *Збірник наукових праць НАДУ при Президентові України*. Київ : Вид-во НАДУ, 2017. № 2 (23). С. 208–220.
10. Chris D., Marshall G. Remote work: redesign processes, practices and atrategies to engage a remote workforce. Columbia University Press. 2021. 297 p.
11. Fukuyama F. Liberalism and its Discontents : Democracy service medal publishing. 2018. 178 p.
12. Halbert D. The state of copyright : The complex relationships of cultural creation in a globalized world. Routledge. 2018. 282 p.
13. Huntington S. P. The Clash of Civilizations and the Remaking of World. Orpheus Press. 2011. 368 p.
14. Kud A. Modernization of the Public Governance System in the Age of Information Platforms : monograph ; V. N. Karazin Kharkiv National University, Educational and Research Institute “Institute of Public Administration” ; NGO “Research Center of Economic and Legal Solutions in the Area of Application of Distributed Ledger Technologies”. Kharkiv : Pravo, 2022. 408 p. URL: <https://www.blockchainukraine.org/wp-content/uploads/2022/10/a-kud-modernization-of-the-public-governance-system-in-the-age-of-information-platforms-en.pdf> DOI: <https://doi.org/10.31359/9789669984463>
15. Laxmikanth M. Public administration, second edition. McGraw Hill. 2022. 253 p.
16. March J., Olsen P. Rediscovering institutions. New York : Free Press, 1989. 167 p.
17. Morawski W. Zmiana instytucjonalna. społeczeństwo. Gospodarka. Polityka. Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 1998. 316 p.
18. Scott F. R., Michael K. Public policy : Politics, Analysis, and Alternatives, Hall Gull Press. 2019. 350 p.
19. Simon C. Digital Societies. SAGE Publications, 2021. 406 p.
20. Stafford B. Brain of the Firm. 2nd Edition : Wiley London ; 2nd edition, 1995. 432 p.
21. Weber M. Politics as a vocation. Philadelphia : Fortress Press, 1965. 475 p.

Стаття надійшла до редакції 22.07.2023 р.

Стаття рекомендована до друку 29.08.2023 р.

Balo S. O.,

PhD-student,

Education and Research Institute of Public Administration,

V. N. Karazin Kharkiv National University,

4 Svobody Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine

e-mail: snezhanabalo@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-0229-6576>

Khmelnyskyi A. V.,

PhD-student,

Education and Research Institute of Public Administration,

V. N. Karazin Kharkiv National University,

4 Svobody Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine

e-mail: andrisinnerclouds@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-0269-0183>

LEGAL ROLE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN INSTITUTIONALIZATION OF PUBLIC GOVERNANCE

Abstract: This article explores the legal role of digital systems in the institutionalization of public administration in the context of decentralization, with a focus on the role of artificial intelligence (AI) in state management processes. The objective of the article is to define the legal role of AI and organized computer systems in state management processes and public administration. It identifies the factors that contribute to or hinder the effectiveness of integrating digital systems into legal institutions and relationships in Ukraine, with a specific determination of their distinct legal status. The research adopts a neo-institutional approach to analyze the legal institutionalization in various spheres of public administration.

The article examines factors and elements that limit the effectiveness of AI usage in legal institutions during the process of decentralization and redistribution of executive powers, as well as in building a new quality of interaction with citizens and civil society. This material can serve as a foundation for studying ways to intensify the involvement of AI-based engineering systems in legal institutions in various aspects of public administration.

Ukrainian scholars are encouraged to actively research the opportunities and challenges associated with AI implementation in public administration. Firstly, it is crucial to investigate the legal framework regulating the utilization of AI in state structures and institutions. Active collaboration with human rights organizations and other stakeholders is essential to ensure compliance with transparent and ethical standards in AI utilization in governance. Additionally, researchers should provide recommendations on establishing mechanisms for monitoring and auditing the implementation of AI to ensure its efficiency and compliance with legislation. Such an approach will contribute to the successful institutionalization of public administration using AI and promote the development of a modern and efficient system of state governance in Ukraine.

Keywords: *artificial intelligence, digital systems, digitization, institutionalization, legal foundations, public administration, civil society, platforms.*

REFERENCES

1. Barabash, O.O. (2018). The Nature of Human Rights Institutionalization: A General Theoretical Analysis. *Scientific Bulletin of Lviv State University of Internal Affairs*, no. 4, 3–10 [in Ukrainian].
2. Great Explanatory Dictionary of the Ukrainian Language (2005). T.V. Kovalova (Eds.). Kharkiv: Folio [in Ukrainian].
3. Haponenko, V. (2019). Neo-institutionalism as a Method of Studying the Democratization of the Political System of Ukraine. *European Political and Law Discourse*, no. 4, 38–43 [in Ukrainian].
4. Dunayev, I.V., Kovalenko, M.M. (2022). New Trajectories of Regulating Information Platforms and Platform Economy for the Common Good. *Current Problems of Public Administration*, no. 2 (61), 6–24. DOI: <https://doi.org/10.26565/1684-8489-2022-2-01> [in Ukrainian].
5. Karmazina, M., Shurbovana, O. (2006). "Institute" and "Institution": The Problem of Distinguishing Concepts. *Political Management*, no. 4, 10–19 [in Ukrainian].
6. Kovalova, T.V. (2020). *Theoretical and Methodological Foundations of Ukraine's State Language Policy in the Context of Social Transformations*. Doctor's thesis. Kharkiv: Kharkiv Regional Institute of Public Administration of the National Academy for Public Administration under the President of Ukraine [in Ukrainian].

7. Korzhenko, V.V., Meltyukhova, N.V. (2013). Theoretical and Methodological Foundations of Public Administration Reform in a Transformational Society. *Theory and Practice of Public Administration, issue 2 (41), 20–27* [in Ukrainian].
8. Pehuda, Y.V. (2016). Political Ideas of Neo-Institutionalism Representatives. Political Thought of the 20th – Early 21st Centuries: Methodological and Doctrinal Approaches: Textbook: in 2 volumes. *Methodological Approach, vol. 1, 14–36* [in Ukrainian].
9. Petroe, O. (2017). Institutional Approach as a Methodological Basis for the Study and Analysis of Social Systems in Public Administration. *Collection of Scientific Works of NAPA under the President of Ukraine, issue 2 (23), 208–220* [in Ukrainian].
10. Chris, D., Marshall, G. (2021). Remote Work: Redesign Processes, Practices, and Strategies to Engage a Remote Workforce. Columbia University Press.
11. Fukuyama, F. (2018). Liberalism and its Discontents. Democracy Service Medal Publishing.
12. Halbert, D. (2018). The State of Copyright: The Complex Relationships of Cultural Creation in a Globalized World. Routledge.
13. Huntington, S.P. (2011). The Clash of Civilizations and the Remaking of World. Orpheus Press.
14. Kud, A. (2022). Modernization of the Public Governance System in the Age of Information Platforms: monograph; V. N. Karazin Kharkiv National University. Kharkiv: Pravo. URL: <https://www.blockchainukraine.org/wp-content/uploads/2022/10/a-kud-modernization-of-the-public-governance-system-in-the-age-of-information-platforms-en.pdf> DOI: <https://doi.org/10.31359/9789669984463> [in Ukrainian].
15. Laxmikanth, M. (2022). Public Administration, Second Edition. McGraw Hill.
16. March, J., Olsen, P. (1989). Rediscovering Institutions. New York: Free Press.
17. Morawski, W. (1998). Institutional Change. Society. Economy. Politics. Warsaw: Scientific Publishing PWN.
18. Scott, F.R., Michael. (2019). Public Policy: Politics, Analysis, and Alternatives. Hall Gull Press.
19. Simon, C. (2021). Digital Societies. SAGE Publications.
20. Stafford, B. (1995). Brain of the Firm, 2nd Edition. Wiley London; 2nd edition.
21. Weber, M. (1965). Politics as a Vocation. Philadelphia: Fortress Press.

The article was received by the editors 22.07.2023.

The article is recommended for printing 29.08.2023.